

MARIA TOLDRA

NOTES SOBRE LA SUPOSADA LECTURA «SEBASTIANISTA»
DE LA FAULA

Entre les dades que aporta l'estudi introductor de la recent i tan esperada edició de *La faula* de Guillem de Torroella a càrrec de Pere Bohigas i Jaume Vidal i Alcover, una de les més suggerents és la notícia sobre una tradició dels descendents del poeta, que veu en l'obra un rerefons polític, relacionat amb el successor de l'últim rei de la casa de Mallorca, l'infant Jaume [IV] de Mallorca (1337 - 1375): «El poema és entès, en la tradició de can Torrella, com a al·lusiu a aquell dissortat príncep, al seu retorn i a la reinstauració de la dinastia ref[i]al mallorquina.» (p. IX)

No s'han fet esperar gaire les reaccions contra la poca atenció que els editors dediquen a desenvolupar aquesta hipòtesi. Qui ha apostat més clarament per una lectura política concreta de *La faula* ha estat, fins ara, A. Espadaler, que, sense presentar proves concretes, assenyalava l'evidència d'un fet: un mallorquí que al voltant de 1370 rep d'Artús un missatge sobre la ceguesa i l'avarícia dels reis (val a dir que la interpretació dels versos 1158-1187, i en concret del sintagma «*riches roys*», vers 1163, és encara oberta a discussió) ha de tenir fresc el record de la recent pèrdua (Llucmajor 1349) del tron de la dinastia pròpia a mans de Pere III; un rei és, a Mallorca i en aquests anys, «allò que ja no es té» (p. 144). En conseqüència, Espadaler, així com les ressenyes de l'edició citada a càrrec de L. Cabré i I. Grifoll, esmenta, partint de la tradició dels Torroella, la possibilitat d'un discurs *sebastianista* rere *La faula*. Cal tenir en compte, a més a més, que Sicília, l'objectiu innominat del viatge del protagonista, és

l·ligada a tradicions d'aquest tipus: Frederic II, per exemple, viu adormit a l'Etna, tot esperant tornar al món; Jaume [IV] era el consort sense corona de la reina nominal de Sicília, Joana de Nàpols, si bé la possessió d'aquest títol, ratificada en el tractat de Caltabellotta, no tenia cap efecte pràctic, ja que l'illa era dominada per una dinastia d'origen català.

La inconsistència de fonamentar una lectura *sebastianista* en el missatge d'Artús, però, ha estat subratllada per L. Badia, basant-se en l'escassa originalitat de les idees desenvolupades en aquella allocució, vertaders tòpics en la lírica, la narració en vers i la prosa moralitzant dels segles XIV-XV (pensem en els March, en Bernat de So, en Eiximenis).

Sembla clar, doncs, que el discurs d'Artús no permet extreure una referència explícita a uns fets històrics particulars; cal desistir d'una lectura *sebastianista* de l'obra, entre altres motius perquè Artús no esmenta en cap moment la seva tornada: encarrega només a Guillem que porti noves al món sobre la decadència moral a què aquest és sotmès; la ràpida menció de l'espasa, Escalibor, que repararà la «*granda maysança*» (desgràcia, v. 1010) que afecta el món no té més conseqüències en el relat. Això no desvirtua el que em sembla l'aportació més interessant d'Espadaler: la intuïció que un mallorquí havia de relacionar amb tota evidència el poema amb uns fets històrics propers en el temps i en l'espai. Un document que no ha estat fins ara posat a contribució ho demostra.

Pere III havia desembarcat a Mallorca el 1343 i la va annexionar a la Corona d'Aragó. El 1345, Arnau d'Erill, governador general del regne, triat pel mateix rei l'any de la conquesta, era acusat de ser parcial als «indevots» del rei, és a dir, als partidaris de Jaume III. L'acusació provenia d'un grup mallorquí, format pels seguidors del jurista Guillem Miquel i la família dels Roig, que havia col·laborat amb Pere III en l'entrada a l'illa i seria degudament compensat amb importants càrrecs. El procés d'Arnau d'Erill, extractat per J. M. Quadrado, ens informa que el partit dels Roig havia causat aldarulls a l'illa provocant algunes persones a enfrontaments; el més interessant per a nosaltres és que les persones atacades eren insultades públicament amb el terme *bretons*:

«nonulli de gabella —el grup dels Roig— *ad excitandum sediciones* [...] *imposuerunt eis per derisionem hoc nomen bretons et per vicos et logias et in*

presentia et in absentia eorum sic nominabant quasi per hunc modum vellent eos concitari ad rixam et quasi dicere non esse fideles domino Regi.» (p. 5)

L'acusació remet, evidentment, a l'«esperança bretona», l'espera de la tornada del rei Artús des del seu recer, sigui on sigui que aquest va ser situat: Avalon, Sicília, Índia, etc. L'expressió, com explica A. Graf, és utilitzada generalment com a burla:

«Arturum expectare tanto venne a dire quanto aspettar ciò che non può nè deve avvenire; e speranza brettone fu sinonimo di speranza vana ed assurda.» (p. 303)

Els *bretons* del procés, exemple clar d'utilització política d'un motiu literari, són alguns mallorquins favorables a la tornada de Jaume III; aquest, al contrari del mític Artús, tornarà per morir a Lluçmajor (25 d'octubre de 1349).

La faula comporta molts problemes de datació; és, en tot cas, anterior al 1381, data del *Libre de Fortuna e Prudència* de Bernat Metge, que va conèixer l'obra; Riquer (*HLC*, II, 26) la situa al voltant del 1375; els editors opten pel darrer terç del segle XIV. Encara que partint d'aquesta cronologia aproximada, es pot afirmar que la història que Torroella explica uns vint-i-cinc anys després del procés a Erill era molt coneguda a l'illa; els seus conciutadans recordarien probablement els fets en trobar-se amb la poc delicada pregunta que Guillem fa a Artús:

«Ets vós, Sényer, lo rey Artús,
Aycell qui atendon li bretó?»
(vs. 922-923)

Jaume III ja era mort i Pere III s'esforçava a silenciar a la crònica oficial qualsevol versió que discutís la legalitat de l'ocupació de l'illa, en un moment en què, segons R. Gubern, el plet sobre l'herència mallorquina era un tema actual en la política europea (i que cuejaria fins després de Casp, quan la mare de Jaume d'Urgell, Margarida, filla d'Isabel de Mallorca i neboda, per tant, de Jaume [IV], defensà els drets del seu germà a

la corona); no és estrany que el Cerimoniós, en les instruccions a Bernat Descoll sobre la redacció de la crònica (1375), prohibís que es tractés l'entrada de Jaume [IV] a Catalunya de l'any anterior. A Mallorca, però, corrien periòdicament rumors, infundats, encara que preocupants, sobre els intents dels hereus de Jaume III (primer Jaume [IV], «vist» fins i tot a l'illa; després Lluís d'Anjou, que comprà els drets sobre el regne mallorquí a Isabel de Mallorca), per recuperar el tron perdut.

Una altra dada per a llegir el poema en aquesta direcció, tenint sempre present la parquedat de l'obra quant a referències explícites, són les misterioses reixes d'argent que semblen empresonar Artús (o, com a mínim, impedeixen que Guillem hi tingui contacte directe). Per exemple:

«Pres les rexes m'ajenoley,
 (C'axí deu hom parlar ab rey)
 perquè'l vulch far real honor.
 [...]
 És eu agra plaser trop gran
 Que la mà baysar li pogués;
 Mas si tot de luy era pres,
 Le bastimens m'ho defendia.»
 (vs. 805-813)

La *Mort Artu*, font reconeguda de *La faula*, i els textos d'origen clerical i èpico-narratiu sobre el recer d'Artús i Morgana en el Més-Enllà, guarden un silenci absolut sobre aquest motiu, que, d'altra banda, el *Tirant lo Blanc* recull fent patent la idea de presó: el rei està «dins una molt bella gàbia, ab les reixes totes d'argent» (cap. 191), les portes de la qual s'obren al cap. 194: «foren obertes les portes de captivitat.»

Ens trobem potser, com ha escrit J. Butinyà, davant un ressò de les llegendes orals sicilianes sobre el tema. Algun episodi de la *Queste du Saint Graal* ho recorda vagament, atribuint l'empresonament, però, sempre a altres personatges: el rei Mordrain, convertit per Josep d'Arimatea, jeu ferit rere les reixes d'una abadia, nodrit només per l'hòstia sagrada; del mateix Josep d'Arimatea explica Robert de Boron (tal com ha recordat M. de RIQUER, *HLC*, II, 38), que es mantingué viu en una presó gràcies a la

presència del Graal; recordem que Artús s'alimenta d'aquest en *La faula* (vs. 1082-1103) i que la *Queste* fa del presoner que viu només del Graal un tòpic literari, exemplificat en les històries de Josep d'Arimatea, Josofes, Galaaz, Perceval i Boors. Aquests episodis poden haver suggerit la peculiar presentació d'Artús a *La faula*, però potser hi ha contribuït també el record d'una dada de la biografia de Jaume [IV], que passà la meitat de la seva vida en presons i que explicaria la variant *monàrquica* del motiu. L'episodi més conegut és l'estada al Castell Nou de Barcelona durant quatre anys (1358-1362), tancat durant la nit en una gàbia, anècdota que tingué una certa difusió en aquells anys: ultra la documentació oficial (les instruccions de Pere III als seus carcellers i l'inventari de les escasses possessions de l'infant a la presó, tots dos de 1358), s'ha conservat en la carta dels jurats mallorquins en assabentar-se de l'espectacular fugida de Jaume [IV] el maig de 1362, i en els documents al voltant de la cessió de drets de l'hereva de Jaume, la seva germana Isabel, al duc Lluís d'Anjou (1375).

Sigui en el cas de la reminiscència en el públic mallorquí del procés de 1345, escandalós perquè posava en dubte la fidelitat de la nova jerarquia política instaurada després de la conquesta, o en el de l'empresonament d'Artús, més dubtós, l'autor sembla jugar, en un poema teixit de motius literaris, propi dels gustos d'«un "gran món" obsedit per la literatura» (RUBIÓ I BALAGUER, *HLC*, I, 168), a introduir elements que el seu context històric dota d'un doble significat, sense que això respongui a una lectura partidista (*sebastianista*), per a la qual, com s'ha dit, falten afirmacions més clares. Tal com ha explicat A. Pacheco recentment, l'aparició d'elements biogràfics i realistes en *La faula* i altres textos afins del XIV està subordinada a la voluntat d'expressar unes idees d'abast universal. Si el poema de Torroella és, doncs, una obra estructurada al voltant de tòpics moralitzants de l'època, en què pesa molt més, quantitativament i qualitativa, l'escenografia artúrica que el mateix missatge d'Artús, ¿com explicar el ressò, segur en el públic, de l'incident recollit en el procés de 1345 o del més hipotètic record de la presó de l'infant Jaume a Barcelona?

Pels mateixos anys en què apareix *La faula*, l'infant Jaume és comparat, amb poc tacte des del punt de vista de Pere III, com suggereix J. Riera i Sans, amb un altre presoner il·lustre, Boeci, en la versió que va fer el

dominicà fra Pere Saplana de la *Consolació de la filosofia*. En la dedicatòria es posa de manifest que a Catalunya existia un grup de simpatitzants de l'infant disposat a mitificar la seva desgràcia en un precedent clàssic de presoner innocent. Si s'accepta la influència mallorquina en l'Artús de Torroella, aquest estaria incorporant al text anècdotes de la seva pròpia experiència (la «tràgica» i difosa història dels últims membres del casal mallorquí), considerades com a exemple concret no pas d'una reivindicació política, sinó de la imatge universal de l'home perseguit en un món en què s'han perdut els principis de cavalleria i cortesia representats per un Artús que en contempla, allunyat, la decadència.

Saplana i Torroella suggereixen així el que serà un procés posterior de creació llegendària al voltant de l'infant Jaume, desenvolupat, amb els precedents dels documents citats sobre la cessió del regne a Lluís d'Anjou i la crònica dels Foix (segle XV), en els historiadors del XVII (J. Dameto-V. Mut) i que esclata en la nostàlgia mallorquinista dels escriptors illencs del XIX, per exemple en les breus però abrandades (i inexactes) biografies que J. M. Bover dedicà a Jaume [IV] (*Historia de la casa real de Mallorca, Biblioteca de escritores baleares*) o en l'entusiasme amb què G. Llabrés va rebre la notícia sobre el poema de Torroella, descobert pocs anys abans per Milà i Fontanals; les escasses dades facilitades pels editors no permeten saber fins a quin punt la mateixa tradició dels Torroella sobre *La faula* no és deutora d'aquest ambient.

MARIA TOLDRÀ
Universitat de Barcelona

BIBLIOGRAFIA

Guillem de TORROELLA, *La faula*. Edició a cura de Pere Bohigas i Jaume Vidal i Alcover (Tarragona, Edicions Tàrraco, 1984). Ressenyes de Lluís CABRÉ, «Llengua & Literatura», I (1986), ps. 609-615, i Isabel GRIFOLL, «Els Marges», 32 (1984), ps. 99-102.

1. Títols sobre «La faula» posteriors a l'edició Bobigas-Vidal:

Lola BADIA, *De «La faula» al «Tirant lo Blanc», passant, sobretot, pel «Llibre de Fortuna e Prudència»,* dins *Quaderns Crema. Deu Anys. Miscel·lània* (Barcelona 1989), ps. 17-57.

Julia BUTINYA I JIMÉNEZ, *Una nova font del «Tirant lo Blanc»,* «Revista de Filologia Romànica», 7 (Madrid 1990), ps. 191-196.

Anton ESPADALER, *El meravellós com a luxe i pedagogia,* dins *El món imaginari i el món meravellós a l'Edat Mitjana* (Barcelona 1986), ps. 137-149.

Anna Maria GUDAYOL, *Arturo, Morgana y la sierpe. Algunas anotaciones sobre las intervenciones en francés en la «Faula» de Guillem de Torroella,* «Parole. Revista de Creación Literaria y de Filología», 3 (Universidad de Alcalá de Henares, 1990), ps. 93-98.

Albert HAUF I VALLS, *Artur a Constantinoble. Entorn a un curiós episodi del «Tirant lo Blanc»,* «L'Aiguadolç», 12-13 (Marina Alta 1990), ps. 13-31.

Joan ORS, *De l'encalç del cèrvol blanc al creuer de la balena sollerica: la funció narrativa del motiu de l'animal guia,* *Studia in honorem prof. M. de Riquer*, 1 (Barcelona 1986), ps. 565-577.

Arseni PACHECO-ANSANZ, *La narració en primera persona en els segles XIV i XV: notes per a una reavaluació crítica,* *Actes del Cinquè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-amèrica* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988), ps. 99-109.

Isabel de RIQUER, *La literatura francesa en la corona de Aragó en el reinado de Pedro el Ceremonioso (1336-1387),* dins *Imágenes de Francia en las letras hispánicas* (Barcelona, Francisco Lafarga ed., 1989), ps. 115-126.

Isabel de RIQUER, *El viaje al otro mundo de un mallorquín,* «Revista de Lengua y Literatura Catalana, Gallega y Vasca» (Universidad Autónoma de Madrid, 1991), ps. 25-35.

2. Sobre la història mallorquina contemporània:

Ramon GUBERN, *Notes sobre la redacció de la crònica de Pere el Cerimoniós,* «Estudis Romànics», II (Barcelona 1949-1950), ps. 135-148.

J. N. HILLGARTH, *Un inventario del rey Jaime III de Mallorca (1349), y otros documentos sobre la dinastía mallorquina,* «Estudios Lulianos», 30 (Palma 1990), ps. 57-74.

Gabriel LLABRÉS, *Prisión y muerte del infante Jaime (IV) de Mallorca según la crónica de los condes de Foix,* «Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana», II (Palma 1888-1889), ps. 349-350.

Jesús-Ernest MARTÍNEZ FERRANDO, *La tràgica història dels reis de Mallorca* (Barcelona 1960).

José M.ª QUADRADO, *Proceso instruido en 1345 contra el Gobernador Arnaldo de Erill, su asesor Des Torrents y el Procurador real Bernardo Morena, acusados de favorecer a los partidarios del destronado Jaime III, con otros procedimientos tocantes a la confiscación de bienes de los condenados a muerte y al destierro de los sospechosos,* «Boletín de la Societat Arqueològica Luliana», XV (Palma 1914-1915), ps. 1 i ss.

Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-èval*, I (Barcelona 1908), ps. 263-265.

Jaume RIERA I SANS, *Sobre la difusió hispànica de la «Consolació» de Boeci,* dins *El Crotalón. Anuario de Filología Española*, I (Madrid 1984), ps. 297-327.

Álvaro SANTAMARÍA, *El gobierno de Olfo de Prócida,* «Hispania», XXV (Madrid 1965), ps. 184-218, 367-412.

3. *Artús a Sicília:*

Henri BRESCH, *Excalibur en Sicile*, «Medievalia», 7. *Estudios dedicados al profesor Frederic Udina Martorell*, II (Bellaterra 1987), ps. 7-21.

Arturo GRAF, *Artù nell'Etna*, dins *Miti, leggende e superstizioni del Medio Evo*, II (Tort 1893), ps. 303-359.

R. S. LOOMIS, *The Legend of Arthur's Survival*, dins *Arthurian Literature in the Middle Age* (Oxford 1959), ps. 64-71.